

Ros Floor, ***Architectuur van het recht. Nederlandse justitiegebouwen uit 1870-1914***

(Dissertatie Groningen 2012; Zutphen: Walburg Pers, 2012, 558 blz., ISBN 978 90 5730 779 9).

In dit 558 pagina's tellende proefschrift doet Ros Floor verslag van de bouwcampagne van het ministerie van Justitie aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Zijn doel is niet alleen een geschiedenis van de gebouwde justitiële omgeving te schrijven, maar ook een antwoord te geven op het waarom van de gekozen architectonische ontwerpen en op de vraag in hoeverre architectonische droom en justitiële werkelijkheid op elkaar aansloten. Zijn boek bestaat uit twee delen.

Het eerste deel bevat een bespreking van de negentiende-eeuwse geschiedenis van de rechtspraak en tenuitvoerlegging in de Nederlanden, met bijzondere aandacht voor de manier waarop ideeën ten aanzien van het gevangeniswezen, de koloniën in Veenhuizen, de penitentiaire jeugdzorg en het justitiewezen zelf zijn uitgewerkt. Dit deel is vooral gebaseerd op een literatuurstudie.

Het tweede deel is op bronnenonderzoek gebaseerd en beschrijft wat er in de praktijk gebouwd is. Daarbij specificeert de auteur naar de genoemde vierslag van gerechtsgebouwen, gevangenissen, gestichten in Veenhuizen en penitentiaire jeugdinstellingen. Telkens geeft hij aan welke nieuwe functies men de gebouwen toedichtte, analyseert hoe dat eventueel in de bouw gerealiseerd werd en beschrijft in hoeverre functionele eisen en inbreng van de architecten in de gebouwen uitdrukking gevonden hebben.

Floor gaat in zijn studie van de bouwcampagne tussen 1870 en 1914 uit van een dynamiek die tot drie fasen te herleiden is. Een maatschappelijke vraag kan politieke invulling door middel van wetgeving krijgen, die vervolgens – via regelgeving en ambtelijke uitvoering – onder andere tot nieuwe justitiegebouwen kan leiden (20). Als historische kernpunten in deze dynamiek benoemt hij onder andere de uitbreiding van het cellulaire stelsel door het Wetboek van Strafrecht in 1886 en de hoge vlucht van de penitentiaire jeugdzorg met invoering van de Kinderwetten van 1903-1905. Daarnaast speelt volgens de auteur ook de groter wordende centrale overheid, de industrialisatie, de trek naar de stad, de bevolkingstoename en de daarmee samenhangende sociale en politieke aspecten een rol bij het justitiële bouwen.

Het bijzondere van Floors dissertatie is dat de gebouwde justitiële omgeving, als spiegel van ideeën over overheid, detentie en architectuur, centraal staat. Naast praktisch belang voor Justitie en Rijksgebouwendienst, zoekt Floor het wetenschappelijk belang in een systematische beschrijving van een belangrijke en omvangrijke categorie van gebouwen in Nederland. Naast constructie en esthetiek is de functionaliteit van de gebouwen zijn belangrijkste invalshoek. Daarmee wil hij aansluiten bij actuele thema's in de architectuurgeschiedenis zoals de bepalende rol van maatschappelijke invloeden en de interactie van opdrachtgever en architect (22).

Het grote aantal justitiegebouwen (91 in totaal) dat tussen 1870 en 1914 gebouwd werd, kwam er volgens Floor niet zozeer omdat meer mensen gedetineerd moesten worden, maar omdat men ze op andere manieren wilden opsluiten (143). De meest markante voorbeelden daarvan zijn de cellulaire opsluiting van vooral volwassen gevangenen en de opvoedingsgestichten voor de jeugdigen. Floor vat de historiografie van de maatschappelijke, politieke en juridische totstandkoming van deze nieuwe inzichten samen in het eerste deel van zijn boek.

Wat daarin opvalt is de beperking tot het nationale kader, terwijl hij in zijn inleiding wel refereert aan buitenlandse modellen en studies die tot vergelijking uitnodigen (26). Juist nieuwe ideeën over strafwetgeving en -tenuitvoerlegging, cellulaire opsluiting en verbetering van jeugdigen vormden onderdeel van een internationaal vertoog, waarin ook de fysieke vertaling in gebouwen en hun inrichting voortdurend in het oog springt. Het zou bijzonder interessant geweest zijn om meer te weten over hoe men in vergelijking hier in ons land mee is omgegaan, want ook Nederlandse overheidsvertegenwoordigers en particulieren – al dan niet als vertegenwoordiger van een vereniging of genootschap – waren hierbij betrokken. Hoezeer de gebouwde justitiële omgeving internationaal van belang werd gevonden moge bijvoorbeeld blijken uit de omstandigheid dat ten tijde van het Internationale Penitentiaire Congres van 1885 in Rome een tentoonstelling van nagebouwde strafcellen uit alle deelnemende Europese landen werd georganiseerd, met als doel door vergelijking tot een betere kwaliteit te komen.

Een tweede markant punt in dit boekdeel is dat Floor door vergelijking van cijfers tot het oordeel komt dat de in de nationale historiografie zo vaak benadrukte 'grote opsluiting' in de negentiende- en vroeg twintigste eeuw voor onze gebiedsdelen eerder betrekking heeft gehad op het krankzinnigenwezen en de residentiële jeugdzorg dan op het gevangeniswezen per se. Hoe 'hard' die cijfers zijn blijft natuurlijk de vraag. Belangrijker lijkt mij dat, in navolging van Foucault, met de 'grote opsluiting' vooral de kwalitatieve omslag van gewelddadige en ontorende straf en vergelding naar op verbetering gerichte gevangenzetting aangeduid wordt. Juist die ontwikkeling ligt mijns inziens ook aan de Nederlandse stelselveranderingen in de lange negentiende eeuw ten grondslag.

Het tweede deel van Floors boek behandelt de nieuwe justitiële gebouwen; hoe die tot stand zijn gekomen en in hoeverre ze architectonisch en programmatisch aan de

gestelde doelen hebben beantwoord. Anders dan bij Binnenlandse Zaken en Onderwijs waar Victor de Stuers en architect Pierre Cuypers lange tijd gezichtsbepalend zijn geweest voor de neo-middeleeuwse architectonische vormgeving, was bij Justitie de passer en maatstok van Johan Metzelaar & Zn. richtinggevend voor een sobere, steeds meer naar eclecticisme neigende bouwstijl (149). Achtereenvolgens waren vader en zoon Metzelaar als architect verantwoordelijk voor het ontwerp en de bouw van meer dan 90 nieuwe gebouwen in de onderzochte periode. Floor bespreekt alleen de meest illustratieve uit de vier categorieën van Justitiegebouwen. Van de gerechtsgebouwen bespreekt hij bijvoorbeeld alleen het gerechtsgebouw in Tiel en het kantongerecht in Alphen aan den Rijn afzonderlijk en slechts op een algemener niveau alle gerechtsgebouwen die na 1886 gebouwd zijn; en het kantongerechtsgebouw in Amsterdam en het Justitiepaleis te 's-Hertogenbosch in het kader van 'een groter, arrondissementaal bouwprogramma' (153). Een soortgelijke, gelaagde keuze heeft Floor ook bij de gevangenissen, rijkswerkinrichtingen en penitentiaire jeugdinstellingen toegepast.

Daarbij kiest Floor ervoor in de eerste plaats de functionaliteit van een gebouw centraal te stellen en niet zozeer de bouwtechnische constructie. In de praktijk betekent dit dat hij veel aandacht besteedt aan de gedroomde functionaliteit en veel minder aan de praktische uitvoering daarvan. Voor sociaalhistorisch onderzoek naar het gevangeniswezen zou het echter van waarde geweest zijn juist over meer bouwtechnische gegevens te beschikken die droom en werkelijkheid van het gevangenisleven empirisch zouden overbruggen: hoeveel 'licht en lucht' was er nu eigenlijk? Hoe doorbrak het beluchtingssysteem en de collectieve ruimten de eenzaamheid van de cellulaire opsluiting? Wat betekenden alkoven en *chambrettes* voor het dagelijks leven van gedetineerden en opvoedelingen? In dit verband is het jammer dat de vele plattegronden en bouwtekeningen die Floor – naast foto's – veelvuldig in zijn boek gebruikt zo klein en contrastarm zijn afgedrukt.

Een opvallend detail in Floors bespreking van de koepelgevangenissen in ons land is dat zij principieel anders zijn dan het universele model van Jeremy Bentham. Door het ontbreken van de centrale bewakingstoren ontberen zij namelijk een essentieel panoptisch element. Dit aspect heeft in de Nederlandse penitentiaire historiografie inderdaad weinig aandacht gekregen en is toch van belang omdat Floor er zelfs aan zegt te twijfelen of Metzelaar zich door Bentham heeft laten inspireren (305).

Deze dissertatie heeft niet tot doel de achterliggende ideeën van alle gebouwen cultureel en maatschappelijk te duiden. Niettemin veroorlooft de auteur zich een enkele cultuurkritische opmerking tot besluit van zijn boek, waarbij een hiërarchisch maatschappijbeeld, burgerlijke waarden, en 'een blijkbaar blinde vlek voor de sociale verbanden waarbinnen de mens functioneert' (465) zijns inziens leidend zijn geweest in de architectuur van het recht tussen 1870 en 1914.

Zou het niet interessant zijn het nieuwe Paleis van Justitie aan het Amsterdamse IJ eens langs deze maatstaven te leggen?

Chris Leonards, Maastricht University